

УДК 355.077.6

БОКАЧОВ С.В.

<https://orcid.org/0000-0002-1511-9069>

МОКОЇВЕЦЬ В.І.

<https://orcid.org/0000-0002-2662-8854>

ТОМЧУК О.А.

<https://orcid.org/0000-0002-9476-4348>

ФЕДОРОВ О.Ю.

<https://orcid.org/0000-0002-8080-9306>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.38.2022.334-343>

ІСТОРИЯ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ВЕДЕННЯ МАНЕВРНОЇ ОБОРОНИ

Війна, розв'язана російською федерацією проти України, актуалізує комплекс проблем, пов'язаних із національною безпекою держави, змушує вдаватися до теоретичного аналізу військових аспектів розв'язання конфлікту, віднаходити перспективні шляхи вирішення проблеми і визначити оптимальні форми і способи застосування частин і підрозділів Сухопутних військ для гарантованого виконання покладених на них завдань. Неабияким значим чинником у цьому процесі є вивчення зарубіжного та вітчизняного історичного досвіду теорії і практики підготовки і ведення як основних видів загальновійськового бою, так і нетипових його різновидів.

У сучасних умовах ведення збройної боротьби саме маневрена оборона може стати перспективним видом оборони, в ході якої війська будуть виконувати широкий спектр бойових, спеціальних і специфічних завдань.

Ключові слова: оборонний бій, активність оборони, маневрена оборона, проміжний рубіж, позиційна оборона, проведення контратаки.

Постановка проблеми. Важливість теми обумовлена змінами у тенденціях розвитку способів ведення збройної боротьби. За поглядами командування армій провідних держав, перш за все країн – членів НАТО, основною формою можливих воєнних дій збройних формувань вважається повітряно-наземна операція. Наступальний бій в межах цієї операції буде вестись без явно

Бокачов Сергій Вікторович, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ, Львів.

Мокоївець Валерій Ілліч, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія Сухопутних військ, Львів.

Томчук Олександр Анатолійович, доктор філософії, начальник науково-дослідного відділу Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ, Львів

Федоров Олександр Юрійович, провідний науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ, Львів

© Бокачов С.В., Мокоївець В.І., Томчук О.А., Федоров О.Ю., 2022

визначеного фронту та тилу, з відкритими флангами і стрімкими змінами в обстановці. Під час організації своєї оборони перевагу слід надавати веденню маневрених дій з побудовою глибоко ешелонованого бойового порядку і широким застосуванням незначних сил і мобільних груп.

Грамотне ведення бою, зокрема маневреної оборони, під час бойового застосування військових частин і підрозділів в ході відбиття агресії вимагає від їх командирів та штабів знання таких особливостей її організації та ведення, які формувались в ході багатьох війн і збройних конфліктів протягом тривалого історичного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія досліджуваного питання є досить широкою і включає праці українських та зарубіжних істориків та фахівців військової справи. Проте, як правило, вони мають фрагментарний характер і висвітлюють проблему частково, відображаючи суб'єктивну думку авторів. Описуючи історичні факти і конкретні приклади використання маневреної оборони, вони не зосереджуються у своїх роботах на загальних принципах її організації, не досліджують поступовість розвитку теорії і практики її ведення, не прогнозують подальший розвиток і не описують можливі сценарії застосування. Проте, запропонований матеріал надає можливість не тільки відтворити хронологію формування поглядів на ведення маневреної оборони протягом певного періоду, але й дозволяє зрозуміти логіку і перспективи її розвитку.

Метою статті є висвітлення історичних етапів розвитку теоретичних поглядів на підготовку і ведення маневреної оборони, поетапного формування директивних документів щодо порядку її організації і способів ведення, ознайомлення з прикладами практичних маневрених дій військ в історичних і сучасних війнах та збройних конфліктах, визначення перспективності розвитку маневреної оборони, як одного із дієвих способів ведення сучасного оборонного бою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маневрені форми ведення оборонного бою у поєднанні з позиційними застосувалися з прадавніх часів. Масштаби, порядок організації і способи ведення маневрених бойових дій змінювалися відповідно до розвитку озброєння конкретного історичного етапу, що відбивалось у військово-теоретичних працях, статтях, бойових

статутах, настановах, директивах, наказах і рекомендаціях військового командування.

Кожна минула велика війна вносила певні зміни в систему побудови оборони та удосконалювала способи її ведення. В умовах позиційної боротьби початку ХХ століття зросло значення фортифікаційного облаштування позицій. Підвищилася роль артилерійського вогню. Щільність оборони значно підсилилася за рахунок використання загороджень.

Чимало нового у розвиток способів ведення оборони внесла російсько-японська війна, в ході якої вперше утворився суцільний позиційний фронт на багато десятків кілометрів. Польова оборона набула глибини спочатку до декількох кілометрів, а потім стала сягати десятків кілометрів.

За часів Першої світової війни переважала позиційна оборона. Війська, що оборонялися, змушені були стійко протистояти ударній силі противника навіть в умовах застосування ним нових засобів боротьби – танків, авіації та хімічної зброї. Намагаючись вирватися з лещат позиційної безвиході, воюючі сторони в кампаніях 1917 – 1918 рр. вимушені були знаходити ефективніші шляхи досягнення успіху. У деяких операціях стали застосовувати так звану еластичну оборону. Сенс її полягав у тому, що війська за рахунок маневру зберігали свою живучість. Тимчасово втрачаючи частину території, вони, проте, опинялися в результаті у виграші, оскільки зберігали свої сили та могли відновити втрачене положення.

Звичайно, еластична оборона лише віддалено нагадувала маневрену в сучасному її розумінні. Та все ж це була реальна альтернатива позиційній обороні, що не могло залишатися не поміченим для військових теоретиків і практиків армій світу.

Вперше теоретичне обґрунтування загальних принципів ведення маневреної оборони було розроблено радянською військовою наукою наприкінці 20-х років ХХ століття на базі систематизації досвіду Громадянської війни і військової інтервенції. У праці А. Сиромятникова, виданій в 1928 р., маневреній обороні була присвячена ціла глава. На думку автора, суть такої оборони зводилася до того, щоб замість жорсткого утримання позицій протиставити противнику широкий маневр військ по фронту і в глибину: «При проривах в обороні слід бачити не катастрофу, не привід до того, щоб почати бити тривогу по всьому фронту і в тилу, а добра нагода жорстоко покарати противника» (*Шарпий, 1992: 26 – 33*).

У 1929 році термін «маневрена оборона» був внесений в Польовий статут РСЧА. «Маневрена оборона, – вказувалося в одній із статей, – та, що складається з оборонних боїв, не доведених до кінця і що супроводжуються вислизанням від противника і закріпленням на нових оборонних рубежах, застосовується, коли з оперативних міркувань можна пожертвувати частиною території, але виграти необхідний час і зберегти живу силу...» (*Полевой устав РККА 1929 г., 1933:47*). Це був початок новаторських пошуків в області дослідження маневреної оборони. Якщо до Першої світової війни оборона не поділялася на види, а у бойових статутах зазвичай розміщувалася в розділі «Оборонний бій», де йшлося лише про відхід, то у 20–30-х роках у статутах Червоної Армії основні положення маневреної оборони тактичного рівня трактувалися у польових статутах. У Тимчасовому польовому статуті було визначено, що «відходи з рубежу на рубіж можуть відбуватися перекатами під прикриттям ар'єргардів» (*Временный Полевой Устав РККА 1936 г., 1937: 83*). В якості прийомів дій військ при веденні маневреної оборони було зазначено, що «завжди необхідно використовувати будь-яку слушну нагоду для коротких ударів по частинах противника, що розгортається і для облаштування засідок».

Конкретизація зазначеного питання знайшла відображення в проекті Польового статуту робітничо-селянської Червоної Армії (РСЧА) 1939 року (*Полевой Устав РККА (ПУ - 39), проект, 1940: 58*). У ньому містилося немало рекомендацій, які не втратили актуальності і дотепер. Прикладом можуть служити умови, в яких доцільний перехід до такої оборони, а саме: при значній перевазі противника, коли оборона на нормальному або на широкому фронті успіху не гарантує, а також якщо обстановка дозволяє поступитися частиною простору, щоб зберегти свої сили і виграти час. Рубежі оборони вперше діляться на проміжні і граничні. Відстані проміжних рубежів один від одного повинні були визначатися із таким розрахунком, щоб противник при захопленні одного з них був змушений просувати вперед весь свій бойовий порядок зі зміною вогневих позицій артилерії і заново організовувати наступ для захоплення наступного рубежу. З виходом на граничний рубіж війська повинні були переходити до позиційної оборони.

У цьому статуті вперше постало питання про використання танків в маневреній обороні. Рекомендується в окремих випадках

посилювати ними деякі частини, але, в основному, використовувати масовано в якості рухомого ударного засобу для завдання, спільно з кіннотою і піхотою коротких ударів по противнику, прикриваючи відхід військ на новий рубіж.

Умови і способи ведення маневреної оборони у найбільш концентрованому вигляді на офіційному рівні вперше були визначені на грудневій (1940 року) нараді вищого командного складу РСЧА. Тоді Нарком оборони Маршал Радянського Союзу С. К. Тимошенко у своїй промові рекомендував не відмовлятися від маневреної оборони. В зв'язку з цим підкреслював: «Якщо оборона із-за нестачі сил і засобів ... будується на принципах рухомих дій військ і прагне послабити противника, зберегти свої сили, навіть часом не зважаючи на втрату простору, то це буде оборона маневрена». Також нарком поставив завдання «Провести ряд дослідних навчань із завданням уточнити деякі питання, пов'язані з подібним видом оборони» (*Шарпій, 1998: 26*).

У польових статутах (проектах), що з'явилися безпосередньо у перші роки Другої світової війни (ПУ-40, ПУ-41), крім того, підкреслювалась важливість взаємодії маневру військ із завданням вогневих ударів, коротких і раптових контратак, а також широким застосуванням усіх видів загороджень. Характерно і те, що замість терміна «рухлива оборона» вводиться в ужиток новий – «маневрена оборона», що точніше виражало її суть. Більш детально був визначений порядок дій військ на проміжних рубежах. Зокрема, йшлося, що на цих рубежах війська, що обороняються, повинні нанести «противнику, що наступає, втрати, змусити його розвернутися, втратити час на організацію наступу і, не доводячи до атаки противника, вийти з-під удару».

Загальноприйняті напередодні німецько-радянської війни погляди на оборону в цілому розглядали маневрену оборону лише як допоміжний вид військових дій і не сприяли глибокому теоретичному осмисленню змісту її підготовки і ведення. Суть маневреної оборони на той час полягала у виснаженні переважаючих сил противника, що наступає, шляхом проведення ряду послідовних у глибину оборонних боїв на задалегідь підготовлених (намічених) рубежах, у поєднанні з контрударами (контратаками) і широким використанням різного роду загороджень. Передбачалося, що перехід військ до ведення маневреної оборони найчастіше може бути вимушеним, але не заперечувалося і можливість завчасного (навмисного) переходу до неї.

Незважаючи на те, що в міжвоєнний період армія мала чималі успіхи в області теоретичних досліджень, в їх реалізації були допущені великі помилки. Хоча у бойових статутах і підручниках декларувалося: «Червона Армія повинна уміти оборонятися так само відмінно, як і наступати», практично ніяких занять з цієї теми у військах і військово-навчальних закладах не проводилось. До початку німецько-радянської війни командири, штаби і, тим більше, війська веденню цього виду оборони навчені не були.

Розплата за допущені прорахунки настала в перші ж дні німецько-радянської війни. Всім без виключення прикордонним дивізіям Червоної Армії довелося розпочинати протиборство з противником саме з маневрених оборонних дій, що поєднувалися з виходом з бою і відходом, до чого вони виявилися не підготовленими. Звідси і багато невдач та серйозні втрати. Німецько-радянська війна з усією очевидністю показала, що війська, які обороняються, не можуть розраховувати на успіх, якщо проявляють пасивність, не ведуть активні дії і не прагнуть нав'язати противнику свою волю, щоб нанести йому максимального ураження.

Слід зазначити, що за умовами, характером і способами проведення маневрена оборона відрізнялася від позиційної. Це обумовлювалося, передусім, тим, що війська найчастіше до неї переходили в критичній обстановці, при гострій нестачі сил і засобів. З'єднанням приходилося діяти в ширшій, ніж зазвичай, смузі. Оборона майже завжди мала осередковий характер зі значними проміжками між вузлами опору. Це давало можливість противникові здійснювати охоплення, обходи і розчленовувати бойові порядки на частини. Але найуразливішим місцем стрілецьких підрозділів Червоної Армії була їх низька рухливість. Танковим і моторизованим військам противника нерідко вдавалося випереджати їх у виході до вигідних рубежів і тим самим створювати сприятливі умови для оточення і знищення по частинах.

Краще склалися справи при веденні маневреної оборони танковими і механізованими військовими частинами Червоної Армії (*Боевой Устав бронетанковых и механизированных войск Красной Армии, 1944: 107*). Вони могли «на рівних» вести протиборство з рухливими угрупованнями вермахту. Особливе значення мали заходи з протидії охопленням і обходам противника, введення його в оману відносно своїх намірів і способів проведення наміченого маневру. Від бою до бою поступово удосконалювалося мистецтво командирів і штабів Червоної Армії.

Досвід оборонних дій показав, що маневр силами і засобами повинен застосовуватися на всіх етапах ведення бою (*Организация и ведение маневренной обороны полком в условиях применения противником воздушных десантов, высокоточного оружия и радиоэлектронных помех, 1991: 70*). Вдосконалення мистецтва здійснення маневру в обороні йшло за декількома напрямками. Скоротилася тривалість проведення маневру, чітко намітилася тенденція його здійснення у призначений час. Разом з маневром з глибини сміливіше і рішучіше став проводитися маневр по фронту. Все більшого поширення отримав маневр артилерійськими і танковими підрозділами, частинами і з'єднаннями в порівнянні з маневрами інших родів військ. Новим способом ведення оборонного бою, застосованим радянськими військами у битві під Курськом, було нанесення ураження противнику, що вклинився в оборону, з вогневого рубежу. Ці питання знайшли розвиток у Бойовому статуті бронетанкових і механізованих військ 1944 р., де розглядалися принципи їх застосування як в позиційній, так і маневреній обороні (*Боевой Устав бронетанковых и механизированных войск Красной Армии, 1944: 343*). Основною метою маневру у все більшому ступені ставало посилення оборони, а не створення контратакуючих угруповань. Це було нововведенням у тактиці дій.

Слід зазначити, що на той час абсолютна більшість оборонних боїв продовжувала вестися за принципами класичної позиційної оборони, а перехід до маневреної оборони переважно здійснювався вимушено. Через це у бойових статутах домінувала концепція «єдиної оборони», в рамках якої практично виключались будь-які варіанти, окрім жорстких, позиційних форм оборонних дій, а сама оборона не ділилася на позиційну і маневрену.

У післявоєнні роки на основі великого бойового досвіду Другої світової війни військові теоретики все більшої уваги стали приділяти сміливим, несподіваним діям із засідок, зухвалим рейдам у тилу ворога спеціально залишених груп, засиланню в тил противника рейдових загонів, здійсненню маневру, висадці повітряних (морських) тактичних десантів. При цьому змінювалася сутність маневру, збільшився розмах, оновився зміст і призначення, стали рішучішими і різноманітнішими його мета і завдання (*Гришин & Цапенко, 1985: 14*). Все більшою застосування знаходив багатократний маневр для досягнення ширшої мети.

З появою в арміях провідних країн світу зброї масового ураження і далекобійних засобів його доставки стався новий етап у розвитку тактики і оперативного мистецтва, що сприяло суттєвому удосконаленню способів ведення маневрених оборонних дій. На початку 60-х років вважалося, що застосування ракетно-ядерної зброї дозволяє вести оборонні дії значно меншими силами. Сформульовані ще на основі досвіду Другої світової війни сприятливі умови для застосування маневреної оборони майже перестали братися до уваги, їх фактично замінило завдання ядерних ударів.

З визнанням офіційними документами можливості ведення бойових дій без застосування ядерної зброї знову стала підвищуватися увага дослідженню і врахуванню в бойовій практиці сприятливих умов для ведення маневреної оборони. Поняття маневреної оборони було відроджено, але до кінця 70-х років ХХ ст. основні її положення продовжували розглядатися як один із способів здійснення відходу з послідовним розгортанням сил для боїв на проміжних рубежах.

Розвиток воєнного мистецтва на підставі аналізу проведених навчань і досвіду війн та збройних конфліктів другої половини ХХ століття привели до того, що у кінці 80-х років маневрена оборона була офіційно визнана як самостійний вид оборонних дій, метою яких є стримування переважаючих сил противника шляхом опору на декількох послідовно утримуваних рубежах.

Сучасні умови ведення збройної боротьби спонукають війська вести активні самостійні дії часто на відокремлених по фронті і в глибину напрямках, використовувати високомобільні підрозділи і різномірні сили. Все це не тільки значно розширює можливості застосування маневреної оборони, але й підтверджує її актуальність і необхідність.

У ході ведення Антитерористичній операції (АТО) та операції Об'єднаних сил (ООС) на Сході України маневрені оборонні дії використовувалися всіма воюючими сторонами, особливо під час активної фази збройної боротьби в період 2014 – 2015 років (*Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України, 2016: 117*). Такий вибір був обумовлений, насамперед, значною просторовою протяжністю театру воєнних дій, відсутністю суцільної лінії фронту, відносно невеликою чисельністю військ протидіючих сторін і широким застосуванням мобільних тактичних груп для ведення рейдових

дій (*Робота штабу тактичної ланки з організації бою (дій)*, 2015: 263).

Висновки. Багато положень щодо маневреної оборони, які сформовані на основі історичного бойового досвіду минулих війн, не втратили актуальності і на початку ХХІ століття. З огляду на ймовірність значних втрат від високоточної зброї противника, необхідність ведення активних маневрених дій може виникнути як в умовах оборонного, так і наступального бою, а також після невдалого результату зустрічного бою, при виході з оточення і навіть у ході переслідування противника.

Бойовий досвід свідчить про те, що організація і ведення маневреної оборони в сучасних умовах вимагає від командирів підрозділів тактичної ініціативи, уміння швидко оцінювати обстановку, чітко визначати і своєчасно ставити завдання підлеглим, організовувати взаємодію, уміло здійснювати маневр силами і засобами (*Проект. Бойовий статут механізованих військ*, 2018:). Ефективність її ведення залежатиме, перш за все, від здатності командирів і штабів впевнено управляти підрозділами. Що, в свою чергу, потребує від них твердого знання основ теорії і практики підготовки та ведення маневреної оборони, які сформовані протягом тривалого історичного періоду її застосування.

Отже, знання історії розвитку теорії і практики ведення маневреної оборони та застосування у сучасній бойовій практиці набутого у минулому досвіду сприятимуть підвищенню ефективності дій підрозділів та гарантованому виконанню бойового завдання у будь-яких умовах обстановки.

Використані посилання

Боевой Устав бронетанковых и механизированных войск Красной Армии. 1944 г. Часть 2. (1944). Москва: Воениздат.

Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України. Ч. II (батальйон, рота). (2016). Київ.

Зварич Р. *Військовий посібник 3.1. Тактика: радник Головнокомандувача Збройних Сил України.*

Временный Полевой Устав РККА (1936). Москва: Госвоениздат, 1937.

Гришин С., Цапенко Н. (1985). *Активная оборона.* Соединения и части в бою. Москва: Военноеиздательство. 279 с.

Организация и ведение маневренной обороны полком в условиях применения противником воздушных десантов, высокоточного оружия и радиоэлектронных помех. (1991) Информ. бюллетень по обмену опытом боевой подготовки СВ. Вып. 1. Москва: ГУБП СВ. 70 с.

Полевой Устав РККА (ПУ - 39), проект. (1940). Москва: Воениздат.

Полевой устав РККА (1929). Москва: Госвоениздат. 1933.

Проект. Бойовий статут механізованих військ. (2018). Київ.

Ткачук П.П., Кривизюк Л.П., Моківець В.І. (2015) *Робота штабу тактичної ланки з організації бою (дій). Частина I. Робота штабу під час підготовки бою (дій): Навчальний посібник.* Львів: НАСВ. 362 с.

Шарий В. (1998). Маневрена оборона – історія розвитку, проблеми та погляди сьогодення. *Наука і оборона.* Вип. 2. С. 26–33.

References

Combat Charter of the armored and mechanized troops of the Red Army. Part 2. (1944). Moscow: Voenizdat.

Combat Charter of Mechanized and Tank Troops of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine. Part II (battalion, company). (2016). Kyiv.

Zvarych R. *Military manual 3.1. Tactics. Adviser to the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine.*

Provisional Field Charter of the Red Army in 1936. (1937). Moscow: Gosvoenizdat.

Grishin S., Tsapenko N. (1985). *Active defense.* Connections and units in battle. Moscow: Voennoeizdatelstvo. 279 p. (Foreign armies).

Organization and conduct of maneuver defense of the regiment in the conditions of the enemy's use of airborne troops, high-precision weapons and electronic interference.(1991). Inform. bulletin on the exchange of experience in combat training of the JI. Iss. 1. Moscow: GUBP SV. 70 p.

Field Charter of the Red Army (PU - 39), draft. (1940). Moscow: Voenizdat, 1940.

Field Charter of the Red Army 1929. Moscow: Gosvoenizdat. 1933.

Project. Combat charter of mechanized troops. Kyiv, 2018.

The work of the headquarters of the tactical unit to organize the battle (action). Part I. The work of the staff during the preparation of the battle (action): Textbook (2015). P.P. Tkachuk, L.P. Krivizyuk, V.I. Mokoivets [etc.] Lviv: NASV, 2015. 362 p.

Shary V. (1998). Maneuverable defense - the history of development, problems and views of today. *Science and Defense.* Vol. 2. pp. 26-33.

Bogachov S., Mokoivets V., Tomchuk O., Fedorov O. HISTORY OF DEVELOPMENT OF THEORY AND PRACTICE OF MANAGEMENT MANOEUVRE DEFENCE

An important factor in this process is the study of foreign and domestic historical experience in the theory and practice of preparation and conduct of both the main types of military combat, and its atypical varieties. Despite the fact that independent Ukraine declares and implements a peaceful foreign policy, the military and political conditions around the borders of our country and the current armed conflict in the east of the country force the Armed Forces to be constantly ready to repel aggression and use various forms of defense. maneuverable defense. In modern conditions of armed struggle, maneuverable defense can become a promising type of defense, during which troops will perform a wide range of combat, special and specific tasks. The experience of modern armed conflicts and war in eastern Ukraine shows that maneuverable defense still remains a relevant type of combat, which requires commanders of the initiative, the ability to quickly assess the situation, make appropriate decisions according to its changes, clearly formulate and set tasks to subordinates, to organize management and interaction, to skillfully manage the actions of subordinates, to maneuver forces and means, to confidently manage units. The article reveals the rich historical experience of maneuver defense, on the basis of which form promising views on its organization in modern conditions of combat.

Keywords: defensive battle, defensive activity, maneuver defense, intermediate frontier, positional defense, counterattack.